

UOT 821.512.162

**Ruziyə QULİYEVA**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Gəncə Bölməsi

Humanitar Tədqiqatlar İnstitutu

**ruziva.zaman.55@bk.ru**

## **NİZAMİ GƏNCƏVİ MƏSNƏVİLƏRİNDƏ MERACNAMƏLƏR**

**Açar sözlər:** Azərbaycan ədəbiyyatı, epik şeir, Nizami Gəncəvi, Xəmsə, merac

**Keywords:** Azerbaijani literature, epic poem, Nizami Ganjavi, Khamsa, meraj

**Ключевые слова:** Азербайджанская литература, эпических стих, месневи, Низами Гянджеви, Хамсе, мерадж

### **Giriş**

Zaman keçdikcə bədii və elmi təfəkkürün forma və qəlibləri, hadisələrə yanaşma tərzı dəyişir. Bəzən yeniliklər köhnəliyin üzərində yüksəlib inkişaf etdiyi halda, bəzən özüylə yeni baxışlar və yeni yanaşma tərzı gətirir. Heç şübhəsiz ki, bütün dövrlərdə müşahidə etdiyimiz bu dinamika ədəbiyyat və fəlsəfənin kökündə dayanan məsələlərdən ən önəmlisidir.

Bu bir həqiqətdir ki, kamil insan daim öz Tanrısına can atır və ona qovuşmaq arzusu ilə yaşayır. Çünki “bütün dünya kəbir (böyük) aləmdirsə, insan kiçik (səğir) aləmdir” [8].

Buradan belə bir nəticə çıxır ki, “böyük aləm”dən qopan, ayrılan “kiçik aləm” daim “böyük aləm”ə sarı can atır və gəldiyi məkana qovuşmaq arzusu ilə yaşayır. Əslində burada “məkan” anlamı şərtidir. Çünki “böyük aləm” olan – Haqq dünyasının özü məkansızdır. Yəni sonsuzluqdur. Zaman və məkan çərçivəsində sıxılanlar və ondan kənara atılmağı bacaranlar yalnız kamal məqamına, mərtəbəsinə yüksələndir.

Həqiqətlər özü iki cürdür: ali həqiqət və adi həqiqət (insan həqiqəti). Ali həqiqətə qovuşmağın yolu adi həqiqətlərdən keçir. Allahın sevib-seçdiyi peyğəmbərlərdən başqa heç kimsə ali həqiqətlərdən xəbərdar ola bilməz. Qeyb elmini bilmək, eləcə də meraca yüksəlmək ali həqiqətlərdəndir.

Klassik Şərq ədəbiyyatında geniş yer almış ədəbi-bədii ənənələrdən ən önəmlisi və geniş yayılanı merac məsələsidir. Merac hadisəsinin şərhinə keçməzdən öncə onun nə olduğuna diqqət yetirmək gərəkdir. “Merac” sözünün mənası “yüksəlmək”, “qalxmaq” deməkdir. Deməli, insan zaman və məkan çərçivəsindən çıxmaqla meraca qalxır.

Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sinə daxil olan beş məsnəvinin hamısında Məhəmməd Peyğəmbərin meracına aid fəsillər var. Bunların hər birində bu böyük hadisənin təsviri verilmişdir ki, bunlar bir-birini məntiqi ardıcılıqla tamamlayır.

### **Məhəmməd Peyğəmbər insan kamilliyinin zirvəsi kimi**

İnsan yalnız kamillik zirvəsinə çatdıqdan sonra öz Tanrısına can atır və fəni dünyadan uzaqlaşmaq istəyi ilə yaşayır. Ən kamil varlıq olan Məhəmməd Peyğəmbər mənəvi-əxlaqi təkamülü, kamal və camal sifətləri ilə təkcə adi insanlardan deyil, özündən əvvəlki peyğəmbərlərdən də fərqlənir. N.Cümşüdoğlu bu məqama diqqət yetirərək yazır:

1. Məhəmməd Peyğəmbər sonuncu, üstün peyğəmbər və kamil insan kimi

2. Nuri-Məhəmməd və ya Həqiqəti-Məhəmməd

3. Merac [9, s.307]

Nizami Gəncəvi “Xosrov və Şirin” məsnəvisində Peyğəmbərin meracını təsvir edərkən yuxarıda göstərdiyimiz cəhətləri göz önünə gətirir:

Bir gecə bu fani dünyadan üz çevirib,  
Ümmi-Haninin evində xəlvətə çəkilmışdı.  
Cəbrayıl Beytül-məmuradan gəlib,  
Nurdan (yaranmış) ildırım sürətli bir Büraq gətirdi [4, s.46].

Göründüyü kimi, meracdən daha öncə Peyğəmbər “fani dünyadan üz çevirmiş” və xəlvətə çəkilmışdı. Bu o deməkdir ki, onun cismi yerdə olsa da, artıq ruhu göylərlə mükəlliməyə girmişdi. Yəni Tanrı dərəcəsinə yüksəlmək dərəcəsinə çatmışdı. Eyni zamanda dünyadan ruhən ayrılaraq öz Rəbbi ilə danışdı və tamamilən ruh aləminə qovuşmuşdu. Peyğəmbər yalnız belə bir məqamda meraca qalxa bilərdi.

Qurani-Kərimin “Əl-İsra” surəsində merac hadisəsi haqda belə buyrulur: “Bəzi ayələrimizi göstərmək üçün bəndəsini [Peyğəmbər s.] bir gecə [Məkkədəki] Məscidülhəramdan ətrafını mübarək etdiyimiz Məscidüləqsaya” [Beytül-Müqəddəs] aparan Allah pak və müqəddəsdir” [1, 17/1].

Ayədən məlum olur ki, Peyğəmbər əvvəlcə Məscidülhəramdan Məscidüləqsaya, daha sonra Səməvi Səltənətə qalxır. Burada ilahi sirr, ilahi hikmət gizlənilir. Təfsirçilərin fikrincə, Peyğəmbər Məscidülhəramdan meraca qalxsaydı, adamlar buna inanmazdı. Ona görə də ilk öncə Məscidüləqsaya gəlməli idi.

**Nuri-Məhəmməd və ya Həqiqəti-Məhəmməd**

Məhəmməd Peyğəmbər peyğəmbərlərin sonuncusu idi. Cisminə görə adi, ruhuna görə haqq idi. Nəsimi dedi ki:

Mən ki dərvişəm, fəqirəm, padişahi-ələməm,  
Ruhi-birəngəm, əgərçi rəngə girdim, adəməm [10, s.161].

Peyğəmbərin meracında diqqətçəkən məqamlardan biri də Cənabi-Cəbrayılın “ildırım sürətli”, “nurdan yaranmış” Büraq adlı bir at gətirməsidir:

Cəbrail Beytül-məmuradan gəlib,  
Nurdan [yaranmış] ildırım sürətli bir Büraq gətirdi.  
Gözəl heykəli bağın üzün kimi qəşəng [idi],  
Budunda dağ, başında yüyən yox idi.  
Bostan küləyindən daha çox ətirli idi,  
Yəhəri gövhərdən olan bir dəniz kimi idi,  
Heç kəsin xəyalı onun qayığına oturmamışdı.  
Belə güclü, ağır nallı, yüngül qaçışlı idi,  
Görməkdə gözü iti, qaçıçı sürətli idi [4, s.416].

Bu parçada Büraqa aid edilən keyfiyyətlərə nəzər salaraq: “gözəl heykəli bağın üzün kimi qəşəng”, “bostan küləyindən ətirli”, “yəhəri gövhərdən olan dəniz kimi”, “güclü”, “ağır nallı”, “gözü iti”, “qaçıçı sürətli”, “yüngül qaçışlı” və s.

Büraqa Qıratın təsvirində bir oxşarlıq var: “Sağ axurdakı atın çiyinlərində iki dənə qanad var idi. Qanadları alov kimi yanır, qızıl kimi parıldaırdı” [11, s.25].

Türk dünyasında “at işlər, ər öyünər”, “at muraddır” kimi atalar sözləri bugününüzə qədər öz ilahi dəyərini qoruyub saxlamışdır. Bir mühüm cəhəti də qeyd etməliyik ki, Koroğlunun Qıratı ilə Büraq arasındakı oxşarlığın, bəzən də eyniliyin səbəbi hər iki atın nurla əlaqəsi, başqa sözlə desək, nurdan törənməsidir. Doğrudur, Qırat dəniz qulunudən törəyib. Amma alov kimi yanan, “qızıl kimi parıldayan” nurlu qanadlarının olması onu Büraqa yaxınlaşdırır. Deməli, hər iki at səmavi bağlılıqdan soraq verir.

### **Peyğəmbərin meracı**

Təsəvvüfdə Kainat böyük aləmdirə, insan kiçik aləmdir [8]. Məhz bu səbəbdəndir ki, böyük (kəbir) aləmin bir hissəsi olan kiçik (səğir) aləm bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Biri digərini tamamlayır. Ona görə də insanın uçmaq, o böyük aləmə qovuşmaq arzusu hər zaman olub və olacaqdır. Bəlkə buna görədir ki, insan hər zaman özünü Yerdə – dünya həyatında qərrib sayıb, uca göylərə sarı can atıb.

### **İlahi dəvət**

Məhəmməd Peyğəmbər göylərin dəvətini almışdı. Bu dəvəti Cəbrail gətirmişdi:

Cəbrail əlində halə gəlib [dedi]:  
Asiman [göy] sən qulluğunda hazırdır.  
Yeddi fələkdə halqa vurmuşlar,  
Həmsi sən təməşanə durmuşlar.  
Ay sən günəşin intizarındadır.  
Ütaridin dəftərində [adının] hərfləri ilə  
Dəvətinin rəmzi yazılmışdır.  
Zöhrə hədiyyə baği başında  
[Gözləyir ki,] nurun nə vaxt Şərqdən görünəcəkdir [5, s.33].

Nizami Gəncəvi yeddi fələk dedikdə göyün yeddi qatını nəzərdə tutur. Deməli, meracə qalxmaq üçün Peyğəmbər göyün yeddi təbəqəsini keçməlidir. O isə xüsusi dəvət olduğuna görə asiman əhli səbirsizliklə yol gözləyir.

Peyğəmbərin meracı haqqında fikir və mülahizələr irəli sürən təfsirçilərin bu hadisə ilə bağlı fikir ayrılıqları mövcuddur. Bunların bir qismi merac hadisəsinin cismani, bir qismi isə ruhani olduğunu iddia edir.

Şiə hədisçisi Əllamə Məclisi və əhli-sünnə təfsirçisi Fəxri Razinin fikrincə, Allah-taala Məhəmməd Peyğəmbərin həm cismini, həm də ruhunu göylərə qaldırmışdır.

Merac hadisəsi “Qurani-Kərim”dən bəhrələnsə də, şübhəsiz ki, Nizami Gəncəvinin öz fikirləri və qənaətləri də var idi. “Xəmsə”də Peyğəmbərin meracı həm cismani, həm də ruhani səfər kimi mənalandırılır. Çünki Cəbrail Peyğəmbərə: “Tez qalx, yatmaq vaxtı deyil”, – sözlərini söyləyir:

Tez qalx, yatmaq vaxtı deyil!  
Ay, Günəş sən intizarındadır [5, s.33].

“Xəmsə”dəki meracnamələr də meracın – səma səfərinin həqiqi olduğunu təsdiqləyir. Şair Allahın Peyğəmbərini “varlığı və mənə aləmini yüksəldən”, “yeddi xəzinənin qapısını açan” adlandırır:

Ey varlığı mənə aləmini yüksəldən,  
Sənin meracın göyün dərinliyində idi.  
Yeddi xəzinənin [yeddi göyün] qapısını sən açdın.  
Dörd gövhərə qədəm basdın.  
Dar zamanənin [yerin] cəngindən  
Fələyin zirvəsinə can atdın [5, s.33].

“Qurani-Kərim”in “Ən-Nəcm” surəsində merac hadisəsi haqda buyrulur: “And olsun ki, [Peyğəmbər] öz Rəbbinin ən böyük qüdrət nişanələrindən [möcüzələrindən] bir qismini [Beytül-məmur, Sidrətülmüntəhanı, Cənnəti, Cəhənnəmi, Rəfrəfi, altı yüz qanadı olan Cəbrailin həqiqi surətini və i.] gördü” [1, 53/18, ayə 18].

Merac zamanı Məhəmməd Peyğəmbəri müşaiyət edən mələk Cəbrail və Peyğəmbəri səma səfərinə aparan Büraq adlı at müəyyən olunmuş mənzildən sonra artıq yorulub qalırlar:

Onun həm yol yoldaşı yürüşdən yorulub qaldı,  
Həm də Büraqı çapmaqdan yorulub qaldı.  
O elə bir mənzilə yetişdi ki,  
Oradan irəli getməmək Cəbrailə əmr olunmuşdu.  
O, Mikailin kəcavəsindən baş vurub çıxdı.  
Və İsrəfilin surunun [şeypurunun] rəsədxanasına [daxil oldu].  
O, həmin taxtdan da baş götürüb getdi,  
Rəfrəf və Sidrə hər ikisi yerində qaldı [6, s.27].

### Ən uca məqam

Nizami Gəncəvinin meracnamələrində Tanrını görmək, ilahi sözlərdən xəbərdar olmaq, ilahi mərhəməti duymaq, hiss etmək, “mənlik yox olan dərya”ya qovuşmaq ən uca məqamdır. Bu məqamda ona yoldaşlıq edən ən qüdrətli mələklər Cəbrail və Mikail artıq arxada qalmışlar. O, “öz dualarından nərdivan düzəldərək” nurani ərşdən daha yüksəklərə qalxır. “İlahi sirrin heybətli səhnəsi”nə daxil olur. Peyğəmbər artıq bu yollarda təkdir, heyrət içindədir:

Öz yol yoldaşlarını yarı yolda qoyub  
“Mən”lik yox olan dəryanın yoluna düzəldi.  
O okeandan o, damla-damla keçdi,  
Qütrdən-qütrə hər nə vardisa, yazdı.  
O uca ərşin ayağına çataraq  
O öz dualarının kəməndindən nərdivan düzəltdi.  
Nurani ərşdən daha yüksəklərə baş vurub,  
İlahi sirrin heybətli səhnəsinə daxil oldu.  
O, heyrətdən dəhşətə gəldi,  
Lakin [İlahi] mərhəməti gəlib onun cilovunu saxladı [6, s.27].

Tanrı qatında zaman, məkan, altı cəhət (aşağı və yuxarı, ön və arxa, sağ və sol) aradan qalxır. Çünki Tanrı Özü cəhətsizdir. Yalnız cəhət olmayan yerdə Peyğəmbər Tanrısını görə bilərdi:

Cəhət gözdən itəndə  
Cəhətsiz o cür görmək olar [6, s.28].

### Nəticə

İstər səmavi kitablarda, istərsə də klassik Şərq ədəbiyyatında geniş yayılmış meracnamə mövzusu Nizami Gəncəvi qələmində yeni bir ilahi dəyər qazanır. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, bu mövzunu Nizami Gəncəvi qədər incəliklə təsvir edən söz ustası olmamışdır. “Xəmsə”yə daxil olan məsnəvilərin hər birində Peyğəmbərin meracı fərqli şəkildə təqdim olunur. Ruhunun qanadıyla sonsuz səmanın ənginliklərini seyr edən və Tanrı qatına yüksələn Məhəmməd Peyğəmbərin (s.) obrazı merac mövzusu ilə daha da kamilləşir və tamamlanır. Şair göstərir ki, Peyğəmbərin nuru qaranlıq qatları işıqlandırır və yerin cazibəsini dəf edərək səmaya qalxır. Tanrı dərğahında öz ümmətinə nicat diləyən Peyğəmbər ilahi ənamlarla geri qayıdır.

Nizami Gəncəvi göstərir ki, Məhəmməd Peyğəmbər (s.) səma səfərinə eşqin cazibəsi ilə qalxır və həmin cazibə qüvvəsi ilə öz ümmətinin yanına dönür. Zamansız və məkansız aləmdən zaman və məkan çərçivəsinə salınmış aləmə dönüş Peyğəmbərin öz ümmətinə olan məhəbbətindən soraq verir.

### İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Qurani-Kərim. Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsi. Mütərcim: Ziya Bünyadov, Vasim Məmmədəliyev. Bakı: Azərnaşr, 1992
2. Kur`anı-ı Kerim meali. Hazırlayanlar: Doç.Dr. Halil Altıntaş, Dr.Muzaffer Şahin. 15. Baskı, Ankara, 2008
3. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Filoloji tərcümə. Çevirəni: Rüstəm Əliyev. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2021
4. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Filoloji tərcümə. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2021
5. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Filoloji tərcümə. Çevirəni: Mübariz Əlizadə, Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2021
6. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl. Filoloji tərcümə. Çevirəni: Rüstəm Əliyev, Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2021
7. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. Filoloji tərcümə. Çevirənlər: Qəzənfər Əliyev, Vəqif Aslanov. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2021
8. Süleyman Uludağ. İslam düşüncəsinin yarısı (sələf, kəlam, təsəvvüf, fəlsəfə). İstanbul, 1985
9. N.Cümşüdoğlu. Füzulinin sənət və mərifət dünyası. Bakı–Tehran
10. Nəsimi. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası, V cild, Bakı: “Elm”, 1985
11. Azərbaycan dastanları. IV cild, Bakı: “Elm”, 1969

**Ruziya GULIYEVA**

## **Merajnames in “Khamsa” of Nizami Ganjavi**

### ***S u m m a r y***

In the classical Eastern literature merajnames as the traditions based on artistic-poetic issue could find in “Khamsa” of Nizami Ganjavi. These samples don't repeat each other, conversely has original characteristics. Nizami Ganjavi noted, that Prophet Muhammad was the pinnacle of human perfection. That's why, he is the pinnacle sample not only between other human (people), but also the previous prophets.

Nizami Ganjavi wrote, that prophet had so strong horse, tilled Bwrag during meraj process. Poet noted about this horse on the basis of its speed and other positive features also during meraj.

In article were investigated the problem on the sky forces, moral values and strong issues of Muhammad Prophet, also some typical features of meraj process, told about in Koran. Nizami Ganjavi noted this process on his personal point of view as physical, also moral matters.

In Nizami Ganjavi poems see of the God, information on Godness issues, mysteries in another world. With angels Jibrail and Mikail-Prophet Muhammad could have a special moral position. It is high matters of the God, Where everything is sacred, because the God is sacred, world elements is so small here.

**Рузия КУЛИЕВА**

## **Мераджнаме в «Хамсе» Низами Гянджеви**

### ***Р е з ю м е***

В классической Восточной литературе мераджнаме считалось художественно-литературной традицией. Низами Гянджеви также неоднократно обращался в «Хамсе». Данные мераджнаме не только не повторяются, но и довольно отличаются. Низами Гянджеви отмечал, что пророк Мухаммед вершина человеческого разума. Поэтому своими духовно-моральными чертами он отличался не только от людей, но остальных пророков.

Говоря о мерадже пророка писал и его лошаде по имени Бюраг. Ведь благодаря необычной силе, духовной силе данной лошади процесс мераджа стал реальным.

И статье также повествуется о неохотных характерных чертах мераджа пророка, таких как данный процесс отмечен также в Коране. Кроме того, отмечается, что мерадж пророка это не только физических, но и духовный процесс.

В мераджах Низами Гянджеви великий Бог является выше всего в мире. В мерадже ангелы Джабраил и Микаил были посредниками. Ведь здесь нет понятия время, а также остальные меры. Ведь в Божей среде все меры не важны.